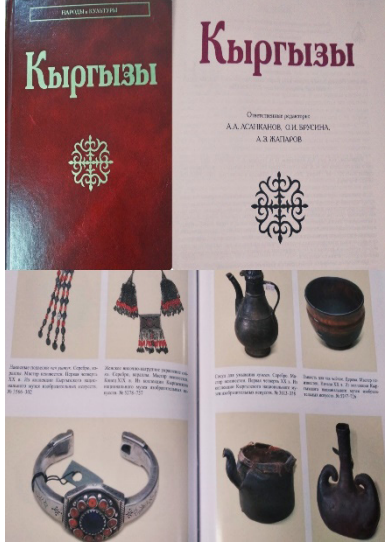

KİTAP TANITIMI BOOK INTRODUCTION

KIRGIZİSTAN VE RUSYA'YNIN ÖNDE GELEN TARİHÇİLERİ TARAFINDAN HAZIRLANMIŞ KIRGIZLARLA İLGİLİ YENİ TEMEL ÇALIŞMA KIRGIZLAR* ADLI ESER

Şahrizada KALYBEK KYZY*

A.A. Asankanov, O. I. Brusina, A. Z. Caparov'ların editörlüğünde kaleme alınan *Kırgızlar* adlı eser Kırgızistan ve Rusya'yı temsil eden büyük bir grup bilim adamlarının uzun soluklu ve ortak bir çalışmasıdır. Kitap, Rusya Beşeri Bilimler Vakfı'nın mali desteği ile basılmıştır. Kitabın dili rusça olup, 623 sayfadan oluşmaktadır. Bu eserin yazılmasında akademik kurumlarda ve üniversitelerde görev yapan yaklaşık 50 bilim adamının emeği geçmiş ve bilimsel çalışmaları yer almaktadır. Bu eser, bugünkü Kırgız halkının tarihi üzerine yapılan en geniş ve en kapsamlı çalışma olup çok değerli kitaplar arasında yerini almıştır. S.M. Abramzon'un "*Kırgızlar. Kırgızların etnojenetik ve tarihsel-kültürel bağları*" (1971) adlı monografisi dışında bu tür temel çalışma henüz mevcut değilken, eski çağ-

* A.A. Asankanov & O.I. Brusina & A.Z. Caparov, *Kırgızı*, Moskova: Nauka Yayınları, 2016, 623 s.

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, shahrizada.0727@gmail.com

lardan başlayıp günümüze kadarki Kırgızların etnik gelişimini ve halk kültürünün tüm yönlerini yansıtan “Kırgızlar” çalışmasının yayınlanması, Kırgızistan’ın bilimsel yaşamında kuşkusuz önemli bir olay olmuştur. Tüm üniversitelerin Tarih, Edebiyat, Halk Bilimleri Bölümünde ders kitabı olarak okutulabilecek bir çalışma olmuştur.

Eser, Kırgızların etnik tarihinin sorunlarını ve halkın modern etno-sosyal gelişimini ortaya sunmaktadır. Kırgızların gelenek-görenekleri, geleneksel meslekleri, ekonomik faaliyetleri, çevre, doğa ve hayvanlarla ilişkileri, maddi ve manevi kültürü, aile ve sosyal yapısı, takvim döngüleri, halk bilimi, geleneksel tıp uygulamaları, dini inançları ve ritüelleri yanı sıra modern zamandaki etno-kültürel ve sosyo-politik süreçleri de yansıtılmıştır. Kitapta yeni etnografik ve sosyolojik materyaller, önceden bilinmeyen yazılı kaynaklar, arşiv ve fotoğraflık belgeler, arkeolojik eserler eklenerek görsel açıdan oldukça çok zengin olduğu söylenilebilir. Beş Bölümden müteşekkil olan eserde **Giriş**, “**1.Bölüm Etnik Tarihi**, **2. Ekonomik Yapısı ve Maddi Kültürü**, **3. Aile ve Sosyal yapısı**, **4. Manevi Kültür ve Dinî Görüşleri**, **5. XX-XXI. yüzyıllardaki etno-kültürel ve sosyo-politik gelişimi** ve **Kaynakça, Kısaltmalar listesi, Sözlük, Yazarların listesi** yer almaktadır.

Birinci Bölüm: Etnik ve Siyasi Tarihi adlı bölümdür. Bu bölüm *Doğa ile Nüfus ve Etnik ve Siyasi Tarihi* adlı iki ana kısımdan oluşmaktadır. Bu bölümün başında Kırgızistan’ın coğrafi konumu, iklim şartları, dağları, gölleri, nehirleri, yer altı zenginlikleri, hayvan ve bitki örtüsü başta olmak üzere Kırgızistan’ın bölgesel alanları, oradaki halkın temel meslekleri, doğa ile nasıl iç içe yaşadıkları vs bu tür benzer konular anlatılmıştır. Kısa da olsa ayrıntılı bilgiler ile okuyuculara başta Kırgızistan genel olarak tanıtılmaya çalışılmıştır.

Kırgızistan’daki antropolojiye ait kranyolojik koleksiyonları aşağıdaki tarihsel dönemlere: İskit, Usun, Erken Ortaçağ, Gelişmiş Ortaçağ, Geç Ortaçağ ve Yakın ve Modern Çağ diye ayırarak incelemişlerdir. Bugünkü Kırgızların antropolojik yapısının oluşmasında Orta Asya’daki diğer halklarda da olduğu gibi uzun bir geçmişe dayanıldığını görülmektedir. Antropolojik bilgiler başta olmak üzere arkeolojik bilgilerin de çoğunluğu Orta Asya’ya kuzeydoğu bölgelerinden gelen kabilelerin göçünü ortaya çıkarmıştır. Bu gibi kuzeyden, doğudan, batıdan ve güneyden gelen bir kaç yer değiştiren dalgaların olduğunu ve bu dalgalar neticesinde karışık bir Avropoid - Mongoloid görünüme sahip oldukları ifade edilmektedir. Morfolojik görünümünün oluşumunun çeşitli aşamalarında çok sayıda yerli ve yabancı kabilelerin katıldığı, Kırgızistan’ın her bölgesinde yapılan arkeolojik kazıların sonucuna dayanarak örneklemeler verilmiştir. Görsel açıdan da çok dikkat çekici bir bölümdür. Çünkü Kırgızistan’ın çeşitli bölgelerinden farklı dönemlere ait eski kadın ve erkek resimleri de eklenmiştir.

Bir milletin varlığı diliyle belli olduğu gibi Kırgızların ana dili Kırgızca olmakta ve günümüzde 4 milyondan fazla insan ana dili olarak kabul etmektedir.

Kırgız Dili, Ural-Altay dil ailesine bağlı Türk dillerindedir ve Kıpçak Grubu'na mensup bir dildir. Günümüz Kırgızcada büyük üç diyalekt: kuzey, güney doğu ve güney batı olarak ayrılan Kırgızcanın Kırgızların tarihi kadar oluşumu ve gelişimi karmaşık ve uzun tarihi içermektedir. Kelime hazinesi, ses bilgisi (fonetik), biçim bilgisi (morfoloji) ve köken bilgisinin (etimoloji) gelişimi ve nasıl kullanıldığı ve yapısı harfler ve cümleler örneğinde sunulmuştur.

Arşiv belgelerine dayalı bilgiler doğrultusunda XXI - XIX yüzyılın başında Kırgızistan'daki nüfusun etnik yapısı ve sayısı sıralanmıştır. Aynı zamanda Özbekistan, Çin, Tacikistan, Kazakistan ve Türkiye'deki Kırgız Diosparaları başta olmak üzere başka ülkede yaşayan Kırgızlar hakkında bilgiler verilmiştir.

Kırgızların Etnik ve Siyasi Tarihinde Kırgızların Etnogenez ve etnik tarihi, Soyu, anayurtları ve yayılmalarıyla ilgili tartışmalar, bugünkü Kırgız halkının şekillenmesi ele alınmıştır. Bu bölümde de Kırgızistan tarihinin en tartışmalı konularından biri olan Kırgız halkının menşei ile ilgili sorunu yer almaktadır. Bunun nedeni, tüm Orta Çağ boyunca Güney Sibiry, Moğolistan ve Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde aynı anda «Kırgız» adıyla etnik grupların yaşadığı hakkında yazılı kaynaklarda bilgilerin bulunmasıdır. Birçok bilim adamı Kırgızların Yenisey'den Tanrı-Dağlar'ına göç ettiklerini ileri sürerken, diğer tarihçilerin bir kısmı eski çağlardan beri Kırgızlar Tanrı-Dağlar'ın ve Pamir-Alay bölgelerinin yerli halkı olduğunu hatta eski çağlarda yaşayan Usun ve Boluların Kırgızların ataları olduğu görüşündedir. Bu nedenle tarihçiler arasında Kırgızların kökeni ile ilgili aşağıdaki iki temel hipotez meydana gelmiştir:

Kırgızlar Sibiry'dan Tanrı-Dağlar'ına (göç teorisi) taşındılar.

Kırgızlar Tanrı-Dağlar'ının (otokhonizm teorisi) yerli halkıdır.

Böylelikle Kırgızların yayılmalarına yönelik bu görüşleri kimler ve görüşlerinin neler olduğunu savunan hipotezeler, haritalar ve arkeolojik kalıntıların sayesinde etnogenez ve etnik tarih çalışmalarının tarihçesini, Eski ve Orta çağdaki Yenisey Kırgızlarını ve IX-XVIII. yy. Kırgız halkının şekillenmesi gözler önüne serilmektedir. Üzerinde durulan bir diğer önemli nokta da Kırgızların Rus İmparatorluğu'nun hakimiyetine girmesidir.

İkinci Bölüm: Ekonomik Yapısı ve Maddi Kültürü. Günlük hayat mesleği olan hayvancılık, tarım, avcılık ve maddi kültür unsurları olan yerleşme ve konutları, giyim-kuşama ve eşyaları, sanat eserleri, beslenme kültürü, geleneksel mutfak eşyaları, ulaşım araçları adlı alt başlıklardan oluşan bu bölüm okuyucuların dikkatini kendine çekmektedir. Eski Türklerin göçebe yaşam hayatını günümüzde de sürdüren Kırgızların kültürünün pek değişime uğramadığı görülmektedir. Göç istikameti, hayvancılıkta kullanılan kültü (batıl inanç), çadır ve çadırın özellikleri, bölgelere göre değişen yöresel kıyafet ve yöresel yemekleri, av hayatı oldukça geniş ve zevkli ifade edilmiştir.

Gündelik hayata hayvancılık ve tarımcılık olan Kırgızlarda avcılık da eski dönemlerden XX.yüzyıla kadar Kırgızların çok ilgilendikleri bir meslek alanı olmuştur. Sadece ihtiyacı olan avamların değil yöneticilerin de zevk için veya eğlenmek için toplu halde ava çıktıkları görülür. Av için günümüzde Kırgız tayganı diye bilinen özel köpekler ve kartallar yavruyken hakimler tarafından yetiştirilmiştir. Bu köpekler seçkin dayanıklılık, peşinde inanılmaz çok hızlı koşma, potansiyel kurbanın kokusunu uzaktan hissetme ve iyi hayvan hilelerini yapma özelliklerini taşımasıyla hala önemini korumaktadır.

Kırgızlarda taşınabilmesi ve yapılabilmesi kolay konutu çadır (boz üy, kız üy, kırgız üy) olmuştur. Araştırmalara göre bu tarz çadır evler birinci yüzyılın ilk yarısında eski Türklerin çevresinde Türk-Moğol göçebe halkın ana taşınabilir konutu olarak bilinmektedir. Bu çadırın özellikleri, çeşitleri, malzemeleri ve yapılması çok detaylı anlatılmakla beraber resimlerle daha dikkat çekicidir. Çadırın içindeki yaşam alanı göçebe toplumun sosyal yapısını ve hiyerarşisini yansıtmaktadır. Bu dört bölüme ayrılarak: 1) *Tör cak* – kapıdan girildiği zaman hemen karşısı olan bu yere ancak misafirler veya evin en büyükleri oturmaktadır. 2) *Er cak*- erkeklerin oturduğu ve savaş, iş ve av aletlerinin bulunduğu sol taraftır. 3) *Epçi cak*- kadınların ve mutfak eşyası bulunan sağ taraftır. Böylece çadırın her bir parçasından göçebe hayatın ve kırgızların felsefisi anlaşılabilir.

Kırgız halkının milli kıyafetlerinin oluşumu ve gelişimi, yayıldığı geniş coğrafî alanına, yaşam tarzına, doğal iklim faktörlerine, ekonomik şartlarına, başka etnik gruplarla olan temasının ve kültür etkileşiminin yanı sıra dini inanç sistemlerinin özelliklerinden de kaynaklandığı dile getirilerek, Kırgızların geleneksel kıyafetlerinin doğal ürünlerden yapıldığını, hayvanlardan alınan hammaddelerin nasıl işlendiği ve el işiyle ortaya çıkan doğal ürünlerin her biri detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kıyafetlerin cinsiyete göre, yaşa göre ve ayrıca bayramlık, gündelik, düğünlük, cenazelik, savaşlık, av için ve mevsimlik olarak farklılıkları, özellikleri ve bölgeden bölgeye göre değişiklikleri de görsel materyaller ile güzelce gösterilmiştir. Giyimleri gibi göçebe hayata yönelik geleneksel el sanatı, mutfak eşyaları, sanat eserleri oluşturulmuştur. Hayvandan alınan bütüm hammedenin bir parçası bile boşuna gitmeksizin, hem ev işlerinde hem dışarıda geniş şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Beslenme kültüründe dikkat çeken noktalardan biri *Ustukan* dağıtmaktır. Haşlanmış etlerin parçalanmış kemiklerine *ustukan* deniliyor ve bu ustukanların misafirlere dağıtımı, beslenme kültürünün önemli bir unsurunu oluşturmuştur. Hayvanın karkasının belirli bölümlerinin prestij tanımı veya belirlenmesi antik karakteri yansıtmaktadır. Belki ilkel avcılar arasında kurulmuş da olabilir. Bu varsayım, Kırgız avcılarının karşısına çıkanlara vahşi ve dağ keçilerinin karkaslarını dağıtmak özelliğiyle olan benzetmeye dayanmaktadır. Bu ritüel '*Şıralgı*' diye adlandırılır ve av seferinden başarılı dönen avcıları '*Şıralgı Baatır-Şanslı*

avcı' diye tebrik edip selamlanmaktaydı.. Avcı da ganimetinden yaşına, sosyal statüsüne göre parça parça dağıtırmış.

Kırgız halkının etnokültürel geleneklerinde, ustukanın yaş ve cinsiyete göre dağılımı, belirli parçaların prestij derecesi, yemeklerin ne için yapıldığı (bayramlık, cenaze veya ritüeldik vs.) son derece önemliydi. Önemli törenlerde ustukanları dağıtmak için özel bir kişi – çıgdançı veya bökööl görevlendiriliyordu. Sorumlu bir role atanan çıgdançı gelen insanlar arasında ustukanı doğru bir şekilde dağıtmakla yükümlüydü. Konuklara, en yüksek seviyeden başlayarak, belirli bir düzende kuzu, koyun eti parçaları şöyle servis edilirdi: iliak kemik, kaval kemiği, femur kemiği, radyal kemik, kokus kemik, skapula kemiği ve kaburga ikram edilmiştir. Bazı boylarda bu ustukanların dağıtma şekli değişiklik göstermektedir.

Üçüncü bölüm: Aile ve Toplum. Toplum yapısı, aile yapısı, Kırgızların yaşam döngüsündeki adetleri ve günümüzdeki sosyal yaşamı olarak alt başlıklardan oluşan bu bölüm en geniş bölümdür. Aile ve toplum, temel geleneksel kurumlardan biri olarak Kırgızların sosyal yapısında önemli bir rol oynamıştır. Aile kabilelerle beraber temel bir sosyal yapı olarak üzerine bütün sosyal ilişkiler sistemini oturtmuştur. Toplumunu kısaca özetlemiş olursak: -Sadece aile fertlerinden oluşan küçük topluluklar, -göçebe topluluk düzeyinde bütünleşen birkaç küçük akraba topluluklar (*bir atanın baldarı-urug*), - birkaç göçebe akraba topluluğunun yer aldığı(uruu) ve geniş bir toprakları işgal eden üçüncü düzey topluluklar.

Toplum daima dayanışma, yardımlaşma içerisindeydi ve toplumda herkesin belli bir görevi vardı. Bunun neticesinde tabakalaşma olgusu ortaya çıkmıştır. Kırgızlarda bu veya diğer tabakaya dahil edilirken ekonomik durumu, hangi soydan olduğu, toplumdaki etkisi ve otoritesi gibi kriterlere dikkat edilirmiş. XIX.yüzyıllardaki tarih kaynaklarına bakılırsa Kırgızlar Ak söök (soylu) ve Kara söök (soysuz) olarak iki tabakaya ayrılmaktadır. Ak söök meşhur iri soylardan, kara söök de küçük küçük boy veya nereden geldiği belli olmayan grupları teskil etmekteydi. Bunların dışında zenginler, manaplar, baatırlar, avamlar ve köleler hakkında bilgiler, bu tabakaların kendi içerisinde ayrılımları vs detaylı anlatılmaktadır.

Kırgızlarda baba tarafı esas alan kan bağına dayalı boy birliği sistemi eskiden de koruyordu, günümüzde de varlığını korumaktadır. On kanat, sol kanat ve içkilik'ten oluşan kırgız boylarının her birinin nerede yer aldığı, tamgaları, sosyal hiyerarşi, devlet sistemi ve yönetim kurumları, Boy Teşkilatı, Jeneoloji geleneği -Secere anlatılmıştır. Topluma dair bir kaç atasözlerine yer verilmiştir: «*El ile büyüksün, elden çıkarsan geyiksın*», «*El ile bir ol ve yurt ile bir ol*», «*Halk mı çok, sen mi çok*».

Aile kırgız toplumunda da çok önemli unsurlardan biridir. Aile içi ilişkilerinden söz etmiş olursak ataerkil bir aile biçimi olarak görülse de gü-

nümüzde kadın erkeğe eşit sayılmaktadır ve özgürdür. Bütün türk toplumunda görüldüğü gibi Kırgızlarda da babanın baskısı, şiddeti olmazsa bile babadan çekinilir, ona karşı saygı büyüktür. Baba evin reisidir. Babanın sözü kanundur. O ne dese o olur. Babanın geleneksel görevi ailenin geçimini sağlamak, korumak, ailenin konut ihtiyaçlarını temin etmek, aileye ilişkin nihai kararları vermek birden bir görevi olarak görülmektedir. Kadınlar kocasına hiç bir zaman adından seslenmemişlerdir. Hep ‘bayım veya çocuğumun babası’ diye hitap ederken aynı zamanda erkeklerde hanımına ‘anası veya hanımım’ demişlerdir.

Erkek kadar kadının da toplumda ve evde önemli yeri ve sorumlulukları vardır. Her toplumda olduğu gibi annelere saygı büyük olmasına rağmen aynı zamanda aile içinde ev işleri yapmak, çocuklarını yetiştirmek ve aile içindeki uyum ve huzuru, kocasının akrabalarıyla iyi ilişkisini sağlamak gibi görevlerle yükümlüdür. Çocuğun yetiştirilmesinde hem annenin hem de babanın çok önemli görev ve sorumlulukları var ise de anneye babadan daha fazla görev düşmektedir. Çocuk doğumundan büyümesine kadar hep annesinin yanında yetiştiği için anneler çocuklarının en güzel şekilde yetişmesini, ailesine ve topluma faydalı birer birey olarak hayata sokulmasını ister ve ona göre yetiştirir. Genellikle kızlar annesine ev işlerini yardımlaşırken, erkek çocukların da belli bir yaşa girdikten sonra babasıyla muhatap olmaya başladığını görmekteyiz. Her erkek çocuk yedi atasını ve hangi boydan olduğunu ezbere bilmek zorundadır. Kızların yetiştirilmesine babalar hiç karışmazlar ve kızlar evin misafiri olarak kabul edilir ve evden ayrılıncaya kadar sevgi, saygı gösterilmiştir.

Her bir milletin asırlardan beri süre gelen kendilerine ait bir gelenek-görenekleri, örf adetleri ve dini inançları düğünlerde, bebeğin doğumu ve gelişiminde ve cenaze törenlerinde uygulanmaktadır. Bu gelenek-görenekler, örf-adetler ve inançlar yerine getirilip bozulmadan korunmaya çalışılsa da zamanın değişmesiyle bunların da değişime uğradıkları görülmektedir. XVIII-XIX.yy.daki uygulananlar ile bugünküleri kıyasladığımızda büyük farklılıklar görülür. Bunun güzel örneği de Sovyet döneminde bazı gelenek göreneklerin yasaklanıp yerine Rus kültürünün gelmesidir.

Bebeğin doğumu ve gelişimine yönelik adetlerde dikkat çekiçi noktalar bulunmaktadır. Örneğin: eskiden bazı hayvanların koruyucu özelliklerine inanmışlardır: Köpeğin kürkü ve dişleri çocuğun boynunda koruyucu olarak asılıydı. Çocukları ölen kadınlar doğumdan hemen sonra bir köpek yavrusu ve hatta bir kurt yavrusunu emzirirmiş; böylece insanın çocuğu ile hayvanın yavrusu süt kardeşleri olsun niyetinde. Yavru, üç, beş veya yedi gün bebekle emzirilmiş daha sonra serbest bırakılmıştır. Bazı durumlarda yenidoğan bebek, namluyla alınan bir kurtun derisinden geçirildi. Bir koruyucusu olarak, çocuğun dış giysilerinin üzerine dikilen kurtun astragus kemiği kullanıldı. kurt kültü, eski çağlardan beri Türk-Moğol halklarının karakterinde olan bir ritüellerdendir.

Ölüm döngüsü: Kırgızların gündelik hayatlarında düğün kadar cenaze törenlerinin de ayrıca bir önemli yeri vardır. Cenaze anma törenlerinde çeşitli kültürler, dini inançlar ve sistemler, sosyal ilişkiler iç içedir. Bazen aynı aşiret grupları arasında bile, genetik, etnik ve toplumsal göçebe eğitimsel etnik süreçlerin etkisiyle ortaya çıkan cenaze töreninin bir ya da bir başka unsurunun örgütlenmesinde ve yürütülmesinde farklılıklar olabilmektedir. XIX. yüzyılın sonuna kadar Kırgızların çoğunluğu aynı düzeyi korumuşlardır. Çünkü genel olarak, cenaze ve anıt adetleri uyuşmaktaydı. Kuzeydeki ve güneydeki dağlı alanları ifade etmektedirler. Fergana ve Fergana vadilerindeki Kırgızlar için, yoğun yerleşim ve tarımın gelişmesi nedeniyle, göçebe gelenekler değişime uğramış, eski pastoralistlerin tüm yaşam yapıları yeniden inşa edilmiş, yeni yaşam biçimleri ve toplumsal ilişkiler ortaya çıkmış, İslam'ın konumu güçlendirilmiş, diğer şeylerin yanı sıra ritüeli önemli ölçüde değişmiştir.

Kırgızlarda bir kişinin ölümü en trajik gerçek olarak kabul edilmekteydi. Cenaze döngüsü birkaç aşamadan oluşuyordu: ölüm haberi, yas giysisi giymek, ağlamak, Ölen kişiyi yıkamak, kefenlemek, uğurlamak, toprağa gömmek, eşyalarını dağıtmak vs. cenaze döngüsü üçüncü gün (üçünlüğü), yedinci günü (jetiligi), kırkıncı günü (kırkılığı) (bazı gruplar için, özellikle 52. Gününü verirler) ve yıldönümlerin de anırlar. Son aşamada merhumun yas tutulması ve ailenin ve yakın akrabaların tam bir hayata dönüşü olacaktır. Gelen insanlara çok sayıda canlı hayvan kesilmektedir. Ne kadar daha fazla et yenilirse vefat eden kişinin o kadar sevap aldığına inanılıyordu.

Sosyal yaşamlarında geleneksel görgü kurallarının oluşumu da oldukça zevkli ifade edilmektedir. Bir göçebenin görünüşte basit ve demokratik yaşamının ardında, toplumda ve bir kişinin günlük yaşamının her yönünü kapsayan aile içinde karmaşık bir ilişkiler sistemi vardır. Kırgızlar, birçok eski göçebe topluluklarda olduğu gibi, yazılı davranış kurallarına sahip değildi. Görgü kurallarına uyma yükümlülüğü tarihsel olarak oluşturulmuştur. Kırgız toplumundaki davranış kuralları dizisi Türk-Moğol göçebe dünyasıyla da çok ortak noktasının bulunduğunu göstermektedir. Ulusal ahlak kurallarının temel bir zorunlu şartları vardır: insan olmak, adil olmak, dürüstlük, hırsızlık yapmamak, hem büyüklere hem de küçüklere karşı saygılı ve özenli olmak, iş yapmak, soyağacını bilmek, aksakallarla tartışmamak, talimatlara uymak vs. Her Kırgız kendi boyunun ideolojisi ve sosyal pratiği çerçevesinde eğitilmiştir. Bir kabilenin "namusu" her şeyden üstündür ve onların onurudur. Aynı zamanda birleştirici bir fikir olarak benlik saygısının üzerine konulmuştur. Boyun her bir üyesi uygun şekilde davranmalı, otoritesini arttırmalı, her tarafının menfaatlerinin gerisinde kalmalı ve her zaman, silahla onlar için savaşmaya hazır olmalıdır. Ailenin onuruna zarar veren işler, bütün boyu etkiler ve kötü duruma maruz bırakılırdı. Bu yüzden herkes yaptığı hareketlere ve konuştuğu laflara dikkat etmek zorunda olduğunu vurgulamışlardır.

Pek çok Kırgız eğlencesinin konuları, onların aksesuarları, özellikle de kültürel varlıkları göçebe yaşam tarzına dayanan insanlar arasında ortaya çıktıklarını ve geliştiklerini göstermektedir. Hep hayatta göçüp konmamışlardır aynı zamanda eğlenmeyi de bilmişlerdir. Başta at oyunları olmak üzere er sayış, güröş, kemik oyunları, çocuk oyunları ve zekâ oyunları olarak birkaç eski oyunlar sıralanmıştır ve özellikleri, oyun kuralları anlatılmaktadır.

Dördüncü Bölüm: Manevi Kültür ve Dinî Görüşleri. Bu bölüm destan ve folklor, Halk bilgisi ve dünya anlayışı ve dini inançları olmak üzere birkaç alt başlıklardan oluşmaktadır. Kırgızların hayatını, düşüncesini, kültürünü ve dini inançları hakkında kayda değer bilgileri yansıtan aynı zamanda dünyanın en uzun destanı olma gibi bir özelliği taşıyan Manas destanı, diğer küçük destanlar, mitler, efsaneler ve hikayeler, masallar kısaca özetlenmiştir. Manas destanının günümüze kadar ulaşması Manasçıların sayesinde olmuştur. Ayrıca Manas destanını sıradan birilerinin söylemediğini, halk arasından çıkan büyük *Manasçılar*¹ kısaca tanıtılmıştır. En zor, en yücel yeteneğe hâkim özellikleri taşıyan manasçıların hemen hemen çoğunluğu görmüş olduğu rüyalarından sonra söylemeye başladıkları söylenir. Manasçının performans şekli bireyseldir ve tek kişilik bir gösterme yapan oyuncu ile karşılaştırılabilir. Ne kadar sentez yapan anlamlı ve çok farklı bir sanattır. Herhangi bir müzik enstüman kullanmamakta ve elleri jestler için özgür olmalıdır ki destanın değişen içeriğine uygun olarak yüz çerçevelerini de değiştirerek ruhanileştiriyor. Zamanında Manasçılar'ın kendi aralarında yeteneklerine göre biri diğerinin yerini tamamlayabilecek kuşaklar yetiştirip, mektepleri oluşturmuşlardır.

Müzik Kültürü-Halk Müziği Sınıflandırma yaparsak : -Telli Çalgılar, -Yaylı Çalgılar,- Nefesli Çalgılar ve Vurmalı Çalgılar olarak özelliği, neden ve nasıl yapıldığı, ne zaman kullanıldığı resimlerle beraber ifade edilmiştir. Müzik adetleriyle beraber kırgızlarda çok yaygın olan Aytış sanatından, şaircilik, bestecilik yapan ünlü Kırgız müzisyenleri, sanat adamları tanıtılmıştır.

Halk bilgisi ve dünya anlayışı. Ekonomik yapı ve göçebe yaşam biçimine göre ortaya çıkan Astronomik ve coğrafi bilgi, Kırgızlar arasında önemli bir rol oynamıştır. Diğer tüm eski çağlarda olduğu gibi, Güneş, Ay, yıldızlar zamanın ölçüsü olmuştur. Güneşi ve ayı gözlemleyerek, doğa olayları, gün doğumu ve gün batımını belirleyen sonuçları keşfetmişlerdir. Gökyüzü, su, ateşe saygı duyup onlar hakkında efsaneler yaratılmıştır. Zaman algısında kurgunun ve gerçekliğin birbiriyle iç içe girdiği yerler vardır. Diğer Türk kabileleri gibi, bir yılı on iki aya bölmüştür. Birim ve referans noktasında bir döngüsel vardı. Kendilerine özgün takvimlerini geliştirmişlerdir, buna göre dört tür mevsimlik mera üzerinde göçlerin başlangıcı, göç zamanı, ziraat ve avcılıkta çeşitli çalışma zamanları belirlenmiştir. Halk takvimi, Orta Çağ'ın ilk dönemlerinde biliniyordu ve Orta Asya'daki

1 Manas destanını söyleyenler

Türk-Moğol göçebelerinin takvimlerinin geleneklerine uyuşuyordu. Belki de bu Türk-Moğol göçebelerinin takvimi Çinlere, oradan Doğu Asya halkına arasına yayıldı ve günümüzde "Doğu Takvimi" olarak Avrupa'da tanınmış olabilir. Bu takvime ait bilgiler VII - VIII. Yüzyıla ait Yenisey Kırgızlarının yazıtlarına kaydedilmiştir.

Dini inançlarını İslamiyet öncesi inanç, atalar kültü ve İslam olarak değerlendirmişlerdir. Totemizm, Zerdüştlük, Gök Tanrıcılık ve Şamanizm, Atalar kultu olan İslam öncesi inançların unsurları ve karakterleri, İslam dahil tüm dünya dinlerine girmiştir. Eski din katmanları günümüzde de hemen hemen her yerde varlığını kısmen korumuştur. Halk bilincinde hala İslam öncesi inançlar, batıl inançları, dini önyargıları İslamda var olan ve yakın geçmişte oldukça yaygın olan hoşgörüler İslamın ayrılmaz bir parçasını oluşturmuş hale gelmiştir. Öreneğin boynuzlu Geyik Ana veya Kurt, Tanrı ve Umay Ana, ateşle evi temizlemek ve vefat etmiş ruhları anma vs. Kırgızlara İslam dininin yayılmasını Talas savaşıyla başlayıp, Karahanlılardan bahsedilse de asıl yayılmasına katkı sağlayan sufizm hareketi olduğunu ileri sürmektedirler. XVI-XVII.yyda Sufi grupları tarafından İslam dini Kırgızların arasında yayılmaya başlamıştır. Bu hareketi herhangi bir devletin amaçlarına bakılmaksızın İslam misyonerleri olan dervişler yürütmüştür. Bu dervişler her zaman yerleşik kültürel bölgelere göre bozkırlarda daha başarılı olmuşlardır. Kırgızistan'ın güneyinde daha fazla etkili olmuşlardır.

Beşinci Bölüm: XX-XXI. Yüzyıllardaki Kırgızların etno-kültürel ve sosyo-politik gelişimi.

Sosyal ve kültürel modernleşme ve ulus oluşturma ve Etnopolitik süreçler - XX yüzyılın sonu XXI. Yüzyılın başı alt başlıklardan oluşan son bölümde sovyet dönemi ve sovyet sonrası Kırgızistan tarihi olarak değerlendirilebilir. 1918'de Orta Asya halkları onun içinde Kırgızistan Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyetine bağlanmıştır. 1924 yılına kadar Kırgızlar, Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı Fergana, Sır-Derya, Yedi-Su ve Semerkand bölgelerinde yaşadılar ve kendi hükümetlerine hâkim değildi. Bu bölgelerin her birinde nüfusun azınlığını oluşturan Kırgızların sorunlarına her zaman dikkat edilmiyordu. 1921-1922 yıllarında bir grup vatansever Kırgız entelektüelleri ayrı bir Kırgız Dağ Bölgesini oluşturmak için bir girişimde bulundular ve böylece bir federasyonda halkın kendi hakkını gerçekleştirmesi çabası başlatılmıştır. Sovyet iktidarında Kırgız ulusunun ve devletinin oluşumu sanıldığı gibi kolay olmamıştır. Buna katkı sağlayan insanların mutlaka belirtmek gerekir. Kara Kırgız Özerk Bölgesi'nin oluşumuna çok aktif rol oynayanların başında C. Abdırhmanov, İ. Aydarbekov, A. Sıdıkov ve İ. Arabayev'dir. Rusya Sovyet Federal Sosyalist Cumhuriyetinin Merkez Yürütme Komitesi, Orta Asya halklarının ulusal devletlere ayrılmasına ilişkin bir kararı kabul etmiştir ve bunun sonucunda 1924-

1925 yıllarda eski Turkestan ASSR yerine RSFSC'ye bağılı Kara Kırgız Özerk Bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölümün Sovyet dönemini anlatan kısmında ulus yapısı, toprak ve su reformları, kolektivizasyon ve sedentarizasyon, cumhuriyetin sanayileşmesinin başlangıcı ve 1930'larda Kırgız aydınlarına yönelik başlayan katliamlar kısaca anlatılmaktadır.

Sovyet sonrası dönemde dikkat çekiçi bazı konular: halk kültürünün dönüşümü, XX-XXI. yüzyıllardaki aile gelişimi, profesyonel kültürünün oluşturulması, dil süreçleri, dini durum, Sovyet dönemi sonrası gerçekleşen göç süreçleri ve sosyal hareket ve örgütleridir. Günün önemli sorunları olan dil, din ve göç meseleleridir. Genel itibariyle bu son bölümde Bağımsız Kırgızistan'ın tarihi, bugünkü durumu, ekonomik ve siyasi sorunları incelenmiş ve bunlarla ilgili değerlendirme yapılmıştır.